

ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ
(Нови Сад)

МЕСТО ВОКАЛСКОГ СИСТЕМА ГОВОРА БАТОВЦА
(КОД ПОЖАРЕВЦА) У СЕВЕРНОМ ПОДДИЈАЛЕКТУ¹
КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА*

У раду су анализиране основне карактеристике вокалског система као и његов однос према фонетским особинама говора северног поддијалекта К-Р дијалекта.

Кључне речи. Дијалектологија, северни поддијалекат косовско-ресавског дијалекта, фонетика, вокализам.

УВОД

0.1. Десна страна доњег тока Велике Мораве од Ресаве па до Кучева и Голупца апроксимативно (Ивић 1999:331) или нешто децидније (Симић 1980:125) одређена је као територија С-В дијалекта. С обзиром на измешаност становништва, која је настала услед досељавања из различитих подручја, требало би скоро сваки српски пункт детаљно испитати да бисмо утврдили да ли су на овој територији С-В особине сачуване у потпуности, у траговима или их уопште нема. Село Батовац лежи на 16 км северозападно од Пожаревца и увршћено је као 210. пункт Српског дијалектолошког атласа.

0.2. На основу богате грађе и детаљне анализе прозодијског система овога села (Бошњаковић 2003:327) утврђено је да су инвентар и дистрибуција акцената исти као и у К-Р дијалекту (*жѐна, њѡшок, њошѡка, гла̀ва, на̀род, њѡшѡла; сеѡи, сеѡи́м, деѡѡјка, вѡчѡ, вѡчѡ́м, вѡчѡ̀*

¹ Термин северни (североисточни) поддијалекат К-Р дијалекта преузет је од Павла Ивића (1999:317), а њиме су обухваћени делови сливова Велике Мораве и Тимока као и територија између њих.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког њросѡра*, који финансира Министарство за науку Републике Србије, ЕДБ 148001.

мо). Само неколико примера са кановачким акцентом могу се тумачити емфазом (*не мoгу*) или аналогijом (*оiiишла : оiiићи*).

0.3. У овом раду желимо да опишемо вокалски систем говора села Батовца и да га упоредимо са стањем у севернијим говорима К–Р, али и С–В дијалекта. У анализи вокалског система обратићемо пажњу на вокално /p/, судбину полугласа, боју вокала, замену јата, замену вокала, сажимање вокала, губљење вокала, покретне вокале, десилабизацију и метатезу.

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

Вокално p

1.0. Вокалски систем чини пет стандардних вокала /a e и o у/ и сонант /p/ који, у посебним позицијама, може бити и носилац слоговности.

1.1. Силабема /p/ се по правилу јавља између два сугласника, а може имати акцентовану и неакцентовану дужину и краткоћу: *заврше-но, тврљаиџе, шкрљ* „дрво које се може руком поломити“; *брвна, врли, врла, врши*; *грбњаџа, завршили, чеврњиџа* „вртлог“, *вршемо*; *брз, бржи, дрво, вршињик, врће се* „врти се“, *заврши се, мртва, тврла; брзано, држиш, мртвак, црџак, заврвена, срченица, тврља, тврчећи, ирегри, Ускрс*. Мало је лексема у којима се силабема /p/ јавља на почетку (*Рваји, Рвајика, рђав, рва се, рвали се, рђа, рња*) или на крају речи (*вр*).

1.2. Само је неколико примера са вокалним /p/ испред самогласника: *са врја, врo, оврo, иврo*. Слично је стање и у говору Радимаца *од врја* али и *од врја, врoви, оврo, умрo* али и *умрo* (Томић 1987:340).

У неким говорима, као нпр. у Кули *врџа / врџа* (Реметић 1981:521), у Левчу *умрo*, али *врo* (Симић 1972:73), у овој позицији уочена је тенденција елиминисања вокалног /p/.

1.3. У следећим лексемама није дошло до девокализације вокалног /p/: *идмрчина, јетрва, свекра, умрла, идмрло, идмрли*, али и *зумрели* „изумрли“.

И у Доњој Мутници (код Параћина) не долази до девокализације /p/ у примерима: *свекрва, јетрва* (Ракић-Милојковић 1987:40).

Девокализација вокалног /p/, нпр. у радном гл. придеву (*умрео/умро, умрела/умрла*) тумачи се као аналошко ширење инфинитивне (Вукићевић 1995:78) или презентске основе услед тешког изго-

вора трочлане сонантске групе *-мрл-* (Пецо 1968:357). Примери типа *умрала* су настали аналогијом према типу *чеко-чекала* (Пецо 1968:357). Слично стање у овом радном глаголском придеву, али и у другим случајевима, налазимо у следећим говорима: у Трстенику *мрѐо, ѓмрела, ѓмрала; зѓйрела*, али *зѓтра* те *зѓйрла* у клетвама; *ражаница / ржаница* (Јовић 1968:41); у Левчу *йодѓйрео, ѓмреле, ѓмрао* (Симић 1972:72), у Сикирици (код Параћина) су фреквентнији облици са */р/ умрѐо / ѓмро, йрѓсйрео / йрѓсйро*, али и *грѓбина* „леђа“ (Ракић-Милојковић 1991:173), у источнијим селима К–Р зоне Крагујевачке Лепенице *умрѐо, умрѐла* (Вукићевић 1995:78).

1.4. Испред акцента може доћи до губљења вокала уз */р/* које тада постаје носилац слога, а некад и акцента: *грѓбуља, грѓбуље < грабуље, врѓйѐно < врейѐно* али и аналогија према *врѓйѐши, грѓкће < грѓкће*. У речи *градина* није забележено губљење */а/* и стварање секундарног вокалног */р/*.

У црноречко-неготинском крају након редукције вокала */е/* или */а/*, али и у другим случајевима уз */р/* се може јавити и полуглас */ь/* а-реда или о-реда: *грѓдина, врѓйѐно < Рьгѓдина* (Симић 1980:111). За говор Радимаца карактеристично је да се при изговору */р/* увек испред или иза њега чује и секундарни глас који може бити јачег или слабијег интензитета: *ѓрња, арженица, раженица, рьженица, рженица, йѓврђави*. (Томић 1987:342). У Левчу се у таквим и сл. случајевима јавља вокално */р/*: *грѓда, ржаницу* (Симић 1972:72). И у Банатским Херама сонант */р/* постаје носилац слога након губљења кратких вокала испред акцента: *брѓавица, у грѓдину, йрѓкачемо* (Ивић 1958:331).

Судбина йолугласа

2.1. У говору Батовца непостојано */а/* има следећу дистрибуцију:

- а) именица *сан* у косим падежима нема непостојано */а/*: *сѓнѓ*;
- б) именица *дно* не среће се са */а/* у корену: *днѓ, на днѓ*;
- в) у корену гл. *жњѐмо, жњѐј, жњѐли* не јавља се вокал */а/*;
- г) именица *раженица* увек се среће са */а/*;
- д) сугласничка група */зл/* у речи *мѓзалица* разбијена је вокалом */а/*;
- ђ) иза префикса *а* испред сугласничке групе јавља се вокал */а/* *изѓйкѓла*.

У околним говорима слично је стање: у говору Левча увек је *сѓна, сѓну, сѓнови*; факултативно *изабѐреш / ѓзбрала*; доследно *рженица* и *йѓмоно < йѓмно* (Симић 1972:133–134); у трстеничком говору именице *сан* и *йас* јављају се са непостојаним */а/ сѓна, сѓну, сѓнови*,

й̑са, й̑су али и *й̑а̑, й̑у̑, й̑ѡм, й̑й̑ма* (Јовић 1968:54); у говору ђердапске зоне код гл. *м̑з̑ели* јавља се једно аналошко /e/; у говору Радимаца се јавља: *кроз̑убе, низ̑з̑ид, уз̑з̑ид*, али и *с̑а̑*, као и у Гмн. *в̑енца, свр̑ше̑йка, с̑аб̑ља* (Томић 1987:343).

2.2. Код најстаријег информатора (ИМ 1914) забележена су и два примера са редукованим /a/ или полугласом: *с̑м* ти *с̑ир̑е̑м̑ио*, *с̑с* *ћ̑ебе*, а иначе ови облици су са /a/: *д̑ао сам; саз* два детета, *сас* нѡгу. И у говору Радимаца чује се *с̑с*, али и *сас, сес* (Томић 1987:342), као и у црноречко-неготинском говору *с̑с м̑еном* (Симић 1980:117).

2.3. Трагови напрегнутог полугласа срећу се у речи *й̑й̑ан, й̑й̑а̑ница, й̑ј̑анд̑ура, й̑у̑лу̑зије* али: *й̑у̑лу̑з̑је, к̑ѡз̑ји, м̑а̑чи, ѡвчи, ѡвче*, али и *д̑е̑чији*. И у Доњој Мутници (код Параћина) је *й̑ј̑ан, й̑ј̑а̑ница* (Ракић-Милојковић 1987:35), у говору Радимаца је *д̑е̑чији к̑ѡз̑ји*, (Томић 1987:346).

2.4. Иницијално /v/ с полугласом /ъ/ обично даје /y/: *Ўскрс, ѱвек*, али и *В̑скрс, в̑а̑ис̑т̑ину, в̑ас̑й̑й̑а̑ли*. У Доњој Мутници (код Параћина) се јавља *ѱвек* (поред ваздан), *Ўскрс* (чешће је Велигдан), *в̑а̑ис̑т̑ину в̑скрс* (Ракић-Милојковић 1987:34–35); у говору Радимаца је *у̑й̑ѡрник, в̑й̑ѡрник, ф̑й̑ѡрник, Уск̑рса*, (Томић 1987:347, 348); у левачком говору среће се и: *вос̑й̑й̑ан̑е̑ј*. (Симић 1972:143).

Боја вокала

3.1. Отворенији изговор кратких средњих вокала /e/ и /o/ одлика је готово свих српских екавских говора. Ова појава је нарочито изражена у војвођанским говорима Ш–В и С–В дијалекта, као и на највећем делу К–Р подручја (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:155). Недавно је у појединим деловима П–ЈМ поддијалекта откривена и префонологизација вокалског квантитета у вокалски квалитет, те се тамо срећу по два пара средњих вокала /e/ : /ε / и /o/ : /o/ (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:213).

Погледаћемо најпре какво је стање у северном поддијалекту К–Р дијалекта, а потом изложити грађу из говора Батовца. За трстенички говор констатовано је да је највећа отвореност под кратким акцентом, што је природна појава која одговара тенденцијама развоја и у другим индоевропским језицима. Неакцентовани вокали се отварају само испред слога са акцентом, пошто ритам говорног тока поступно опада од наглашеног слога па ка крају речи. Тај неакцентован слог, који је у ствари припрема за изговор акцентованог слога, мање је отворен од наредног који је наглашен. Отвореност је у трстеничком говору мар-

кантнија него у С–В, будући да он поступно расте од југа и југозапада штокавског подручја. Знатан део становништва има стандардну артикулацију кратких средњих вокала. Отвореност је изразитија код жена него код мушкараца. Она може бити условљена пореклом становништва, одликама говорног апарата појединаца, емоцијама. Примећено је да степен образовања обично не утиче на артикулацију кратких средњих вокала (Јовић 1968: 39–41).

Слична запажања износи и Ивић (1978:25–26) за биограчићки говор. Тако дуго /e/ и /o/ имају напрегнутију и затворенију артикулацију. Кратко /e/ и /o/ под акцентом су по правилу отворени. Кратки вокали средњег реда иза акцента се обично редукују или затварају, а испред акцента њихов степен редукције је слабији. Такође је истакнуто да све ово није тако изразито као што је у појединим војвођанским и К–Р говорима. Уочена је и неуједначеност између села у степену изражености ових појава. Присутне су индивидуалне варијације, али и разлике условљене приликама у којима се говори — свађа, екскламација, довикивање, неусиљен разговор.

3.2. У Батовцу старији информатори имају углавном стандардну артикулацију, али је зато у говору деце факултативно уочено изразитије отварање кратког /e/ и затварање дугих вокала: *вѣлико, далѣко, дулѣци, ѣшо, Жира му имѣло, иѣшке, лѣши; мѣсо, девѣјка, кокѣшке, овѣ*.

Отвореност само вокала /e/ не изненађује нас будући да је исто стање присутно и у Ресави (Пецо, Милановић 1968:251). Говори ђердапске зоне не знају „за појаву изразите отворености или затворености вокала која би била условљена положајем вокала у речи, местом акцента или пак квантитетом вокала“ (Пецо 1972:179–180). У К–Р говору Крагујевачке Лепенице отворенији изговор акцентованих кратких вокала углавном се јавља у селима која се наслањају на Левач и Мораву. Ова појава је индивидуална и недоследна. Аутор сматра да је за то био пресудан утицај шумадијског говора али и школе и средстава информисања (Вукићевић 1995:77–78).

Наш говор не познаје флукутирајући изговор дугих средњих вокала, што је одлика црноречко-неготинске зоне (Симић 1980:109–112). У нашој грађи нисмо забележили „да је промена боје вокала у слогу под кратким акцентом праћена, прво, продуженошћу изговора, и друго, тонском обележеношћу акцента“, што је одлика говора Левча (Симић 1972:65). У Доњој Мутници (код Параћина) скренута је само пажња на чињеницу да се дуги средњи вокали под акцентом изговарају затвореније него у стандарду, а кратки отвореније (Ракић-Милојковић 1987:33). У говору Банатских Хера изразиту отвореност изговора

имају кратки средњи вокали, а дуги не одступа од просечне српске нормe (Ивић 1958:330).

Дакле, преглед стања показује нам да је проблем изговора кратких и дугих средњих вокала веома комплексан.

Замена *ја̑а*

4.0. За одређивање припадности некога говора К–Р или С–В дијалекту значајну улогу има и замена ја̑а. У северном поддијалекту К–Р дијалекта знатан је број икавизама, што се прилично поклапа са стањем у С–В дијалекту.

4.1. У говору Батовца фонетски и аналошки икавизми срећу се у следећим категоријама и речима:

а) у компаративу придева и прилога: *богаћ̑и̑и*, *гаж̑и̑и*, *здра-вљ̑и̑и*, *здрављ̑и̑је*, *о̑аши̑и̑и*, *сре̑и̑и̑ја*, *с̑тар̑и̑и*, *најс̑тар̑и̑ји*, *с̑тар̑и̑је*, *с̑тар̑и̑јој*, *рани̑је*,

б) *ни̑је*, *ни̑је*, *ни̑ј им̑ало*, *ни̑ се с̑јало*, *ни̑ ми да̑ли*, *ни̑сам*, *ни̑смо*, *ни̑с̑и̑е*;

в) *доди̑а̑и̑и*;

г) *ди̑*, *ћи̑* (3х), али *не̑где*, *о̑де*, *о̑нде*;

д) *сик̑ира*, *сик̑и̑ру*, уп. и: па сам се *сикир̑ао*; али *не секира̑и̑е се*, *ведри̑ца*;

ђ) у Дсг. ж. р. *ба̑ки* (Ѧ), *дево̑јки*, онѦ *ж̑ени*, *ма̑јки*, *ма̑ћи̑и*, *ћ̑ерки*; али и *мо̑јѦ ж̑ене*;

е) у Лсг. ж. р. на првој *сли̑ци* (Ѧ), у *сѦби*, на *с̑и̑ани̑ци*.

4.2. Екавизми су доследни или чешћи у следећим случајевима:

а) код гл. именица и именица типа: *гр̑емо*, *гр̑е̑ање*, *изв̑ем*, *из-в̑јала*, *иос̑ем*, *с̑јала*, *с̑јало*, *с̑јали̑ца*, *сме̑е се*, *сме̑емо се*, *сме̑јали смо се*;

б) *гњ̑здо*, *гн̑здо* (Ѧ);

в) *кукур̑г̑у*;

г) *не̑ки*, *не̑ши̑о*;

д) у Дсг. л. зам. чешћи је наставак -е или краћи облик *мен*: *м̑ене* телефонира *сна̑ја*, *а м̑ене* сад шт̑а да̑ БѦг, па се сме̑у *м̑ене*, да̑ју *м̑ене*, а он̑ *м̑ене* при̑ча, *м̑ене* Јо̑ка м̑ло̑го недост̑аје, али и *м̑ени* је ч̑удно за овѦга, *и̑е̑би*;

ђ) у заменичко-придевској промени: ја̑ *ка̑жем м̑Ѧм* с̑и̑ну, *дѦ-брем* чов̑еку, *ц̑елем* св̑ету, *пома̑жемо* ј̑едан *др̑угем*, т̑ешко *он̑ем* кој̑ љмре м̑ла̑т, *он̑ем дежур̑нем* ја̑ *ка̑жем*, с̑е̑е се *сва̑кем* пар̑че, и *ј̑едн̑ем*

човѣку б́ило плѠт, ѡсто и *ш́ем* човѣку, сас *ш́ем* јѣднем, са *ш́ем* човѣком, Ѡдма сам остѧла у *другем* стању, али и *од рѧзни крајева*;

е) у инфинитивној основи гл. типа: *видео* (д), *видела* (д) *видели*, *дожйвѣла*, *жйвео*, *жйвела* (д), *жйвѣли*, *излѧйѣли*, *летѣла* (д), *омайорѣо сам*, *ослабѣла*, *седѣо*, *седѣла*, *шрйѣла*;

ж) у префиксима пре-: *йремѣстйили*, *йрейрѣда*; при-: *йревѣдемо*, *йрејѧви*, *йрелѣйи*, *йрѣлично*, *йрѣлйка*, *йрѣлика*, *ошйрѣлйке*, *йрѣменили*, *йрѣмѣштим*, *йрѣскочйле* у пѠмоћ, *да йрейшйсне*, *йрехвѧйи*, *йрѣчѣштимо*, али и *йрикльйчи*, *йрисѧйо*, *йрйшйсак*, *йрйчес* ; и про-: *йрѣведѣмо*, *йрѣговѣру*, и такѠ се *йрейшрѣум* с ѡм;

з) у предлогу *йрейш*: *йрейш кйћу*, *йрейш шйшѧлу*.

4.3. У лексеми *Ѡра*, *орѧси* јат је дало /а/, што је исто са стањем у Д. Мутници (код Параћина) (Ракић-Милојковић 1987:37).

4.4. У осталим говорима срећу се следећи икавизми Ш–В типа: у биограчићком говору: *нйје*, *стйарйји*, *Ѡнйм*, *дѠбрй(х)*, *жѣни*, *жйвишйи*, *БијѠград*, *видрица*, *сйкира*, *гњйздо* / *гњѣздо*, *дй*, *Ѡвди* / *вѠде*, *йѠсйјѠ сам* / *йѠсејѠ сам* (Ивић 1978:148); у говору Банатских Хера: *стйарйја*, *нйсам*, *нй ми дѠнела*, *девојки*, *о слѧви*, *с Ѡнйм*, *ошй стйари*, *дй*, *сйкйра*, *гријѠшѧ*, *нйки*, али и: *нѣки*, *с ошѣм*, *жйвѣли*, *гњѣздо*, *гњѣван*, *йреко*, *йред*, *йрейшйсне*, *мѣне*, *сѣјали*, *ведрица* (Ивић 1958:329–330); у говору Радимаца: *здравйји*, *нйје*, *ни ми лѧко*, *ди*, *овдѣ*, *гријѠшѧ* / *грејѠшѧ*, *додйја*, *йшйма*, *сйкйра* / *секйра*, *кйми*, *йѠ глави*, али и: *нѣки*, *нешйшѠ*, *мѣне*, *жйвѣли*, *йрѣкѧже* / *йрикѧже*, *йробйди* / *йребйди* (Томић 1987:348–349); у говору Ђердапске зоне: *дй је* / *гй је*, *нйсам*, *новйја*, *додйјало*, *са свѧким* (чешће са /и/ него са /е/ у *ш́ем селу*), али и: *дѣ су* / *гѣ су*, *Ѡвде*, *нѣје*, *стйарѣји*, *сѣјем*, *секйра*, *жйвѣли*, *дај мѣне*, (Пецо 1972:185–186); у црноречко-неготинском говору замена јата са /и/ врло је ретка: *да ми се смијѣ*, *сйкйра* (Симић 1980:109); у говору Буковца икавизми се јављају само у компаративу *ранйја*, *чистййја* али не и у *стйарѣји*, *стйарѣја*, у през. негираног гл. јесам *нйси*, *нйсмо* и речи *сйкйра* (Ивић и Реметић 1981:576); и у говору Куле икавизми се јављају у сличним категоријама али и у неким флексивним наставцима *с Ѡнй*, *од Ѡвй*, а доследно се срећу у компаративу *стйарйја*, *стйарй*, у имен. наставцима *у вѠди*, *у шйшйми*, *жѣни*, и у неколико речи *дй*, *сйкйра*, али *ведрица* (Реметић 1981:521); и у говору Јасенице слично је као у Буковцу *сйкйра* али *ведрица* и *стйарй* поред *стйарѣј* (Реметић 1981:595); у говору Малог Извора у начелу је доследна екавска замена јата, која обухвата и ове категорије: *стйарѣј*, *жѣне*, *мѣне*, *жйвѣли* (Ивић 2000:251); у говору Сикирице икавизми се срећу у самом називу села, али и у: *нйје*, *йѠшйшйнијйи*, *новйја* и само *стйарѣји* и *осѧшѧрело се* (Ракић-Милојковић 1991:176), али и *йре-* < *йри-* *йрејуца-*

ли (Ивић 1959:); у говору Доње Мутнице (код Параћина): *сѣје, ѿпросѣји / ѿпросѣји / ѿрѣши, нѣсмо* (чешће од *нѣсам*), *седѣо, кáжи снáе*, ел-*ѿѣб(е)* дáо, *од мláди* не нáдај се, *ѿѣма* сам дáо, *гњѣздо, разгњѣздѣо се, гњѣван, секѣра, ди стојѣ, гѣ си, нѣгде, óвде, вѣдро, кукурѣче, грѣѣша, нѣшѣо, ѿреко* плѣта (Ракић-Милојковић 1987:35); у говору Левча, зависно од категорије, икавизми су скоро равноправни са екавизмима: *грѣје / ѿзгрѣја, маѿорѣј / круѣнѣе, ѿред мрáк / ѿрид вѣче* или само икавске варијанте: *дѣдија, нѣсам, нѣје, сикѣру* (Симић 1972:131–132); у трстеничком говору, зависно од области, али и од узраста јављају се неки фонетски и аналошки икавизми: *нѣсам, нѣје* (на североистоку), али: *нѣсам, нѣсмо* (на југу), млађи чешће на североистоку и југу употребљавају икавске облике компаратива: *сѣарѣи*, у истим пределима се чује само *додѣјам* и *од ѿѣ љѣдѣи, овѣ љѣдѣи / од ѿѣи љѣдѣи, од овѣи љѣдѣи*, алтернативно је *де / ди*, а *ѿред* је знатно чешће од *ѿрид*: *ѿред кѣћу / ѿрид кѣћу* (Јовић 1968:53); у ресавском говору на целом терену се јавља *нѣсам*, прилог *где* има екав. и икав. варијанте *де, ге / ди, ги*, у компаративу је скоро доследно и испред наставка *-ји*: *сѣарѣи сѣарѣи, ѿрошѣи, богаѣи, ранѣје*; чује се *кукурѣкно*; доследно је екавски рефлекс у примерима типа: *сѣјалица, ѿосѣем, грѣје, грѣј, смѣј*, у радном гл. придеву јавља се покоји икавизам типа *живѣли*, префикс *ѿре-* се јавља уместо *ѿри-* и *ѿро-*: *ѿрѣѣисак, ѿременѣла*, у наставцима јавља се рефлекс *е*: *дáо сам ѣрке, ѿо овѣ мѣдѣ, у овѣм рáшу о ѿѣм рáшу* (Пецо 1968:259–262).

4.5. Дакле, на основу овог прегледа можемо закључити

- а) да у северним К–Р говорима икавизми Ш–В типа нису занемарљиви;
- б) да њихов инвентар варира од говора до говора;
- в) да су ретки говори у којима се поклапа инвентар и дистрибуција икавизама.

Замена вокала

5.0. У говору Батовца у неким лексемама јавља се факултативна употреба или замена вокала:

5.1. Уместо вокала /а/ среће се:

/е/: *браѣнѣица, јеребѣица, меуна; комѣндуеш, комѣндују;*

/о/: *ѣкѣори; далѣко а не долеко.*

5.2. Уместо вокала /е/ среће се:

/и/: *њигѣв, ѣигѣви, али и ѣегѣви; киѣѣље; мѣрдивине; бидинѣрка; ригуѣишу;*

мић 1972:134–147); у говорима Крагујевачке Лепенице: *маїїка*; *аїе-рїїцїју*; *блїзо*; у *Ромунију*, *Ромуни*; *армуникаш* / *армуника*; *дибџки*; *кицџљу* (Вукићевић 1999:78–80); у говору Малог Извора у Црној Реци: *маїїка*; *кицџља* (Ивић 2000:252); у говору Доње Мутнице (код Параћина): обично је *дибџк*; *долџко* поред новијег *дубџк*; *далџко*; *јеребїца*; *меуна*; *маїїка*; *лесїца*, *лесїчићи*; *блїзо* (Ракић-Милојковић 1987:38-); у говору Радимаца: *јаребїца* / *јеребїца*; *мауна* / *меуна*; *кецџља* / *кицџља*; *лесїца* / *лисїца*; *мерїше* / *мирїше*; *његџв* / *њигџв*; *їерїнца* / *їирїнца*; *боранїја* / *буранїја*; *їолузина* / *їулузина* (Томић 1987:342–349).

Дакле, говор Батовца, као уосталом и већина севернијих К-Р говора, није знатније захваћен факултативном употребом или заменом вокала, као што је то случај у јужнијим говорима или у П–Т дијалекту.

Сажимање вокала

6.0. У говору Батовца се поједине вокалске групе (-ао, -еа), најчешће оне које не носе акценат, обично сажимају у правцу другог самогласника.

6.1.1. Вокалска група -ао < -аљ свела се на *о*, али и ређе очувала: *вџрово*, *загрџбо*, *џро*, *оїерїсо*, *їрџдо*, *їџро*, *їрџо*; у говору деце: *гњуро*, *їокїдо*, *їокуцо*, *їџїрџо*, *їоцџо*, *їрџуїо*, *сунџо*, *хвџо*, али и *углџао*, *їлакао*.

6.1.2. Вокалска група -ао < -аљ исто је дала кратко *о*, али и ређе остала непромењена: *їшо*, *оїїшо*, *їџшо*, *увїшо*, *мџо*, *їџко*, *їокїсо*, *сїџко*; *кџо*, *їџсо*; у говору деце: *џшо*, *їшо*, *наїшо*, *їџсо*, *сїїџо*, *џрџко*, али и: *їшао*, *наїшао*; *рџао*, *обукао*, *їџсао*, *коїџао*, *їџсао*.

6.1.3. Вокалска група -ао < -аљ сажела се у дуго *о*, али и чешће остала непромењена, будући да је први вокал под акценатом: *џа(в)џ*, *џїрџ*, *јављџ*, *каџџ*, *мџрџ*, *овлаџџ*, *їрџскџ*, *имџ*, али и: *вїкџао*, *дүвџао*, *изглџџао*, *їїїџао*, *їрџскџао*, *їрџџао*, *имџао*; у говору деце: *имџ*, *їмо*, али и *їрџївџао*, *ћуїџао*, *имџао*. Ово је слично стању у, нпр., трстеничком говору, у којем се сажимање углавном јавља у вокалској групи -ао < аљ (їџвао, снџвао, рџзао, їџџао), нарочито ако је под акценатом (Јовић 1968:43).

6.1.4. У примерима типа *џао*, *жџао*, *зџао* среће се и сажимање *зџџ*. У говору деце нема примера типа *зџо*, већ само *зџао се*, *їџао*. У овом типу у говору Батовца не срећу се прелазне фонетске варијанте *жџао*, *џао*, као што је то случај у говору Банатских Хера, у којем се

дјо, рáдјо, сèдјо и Сенпетеру (у Румунији): *најџстџо* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994:280), као и у Банатској Црној Гори: *си дџбјо, је џијо, сам џчјо, је мџслјо, је црвџнјо* (Веску 1976:132). У црноречко-неготинском говору ова група се своди на *о*: *нџдо, најрџво, вџдо, сведџчо* (Симић 1980:112).

Црноречко-неготински примери типа *вџдо < вџдио* тумаче се делимичном фонолошком идентификацијом *e/i* у овој позицији (Симић 1980:112). Треба додати да се група *-ио* своди на *-о* само када је неакцентована или када се са */и/* померио акценат *ушџијџо < ушџијџио*.

Објашњење примера из говора Радимаца знатно је сложеније. Могло би се помишљати да се овај процес развијао у следећим фазама. У групи *-ио* прво се развило интервокално */j/*, а затим се */и/* изгубило у постакцентској позицији и добили смо само *-јо*, које се уопштило и у оним случајевима када је акценат био на првом вокалу, при чему је сада други самогласник примао на себе нагласак. Јављање акцента на *о* у овом случају могло је бити подржано примерима типа *дошџ, казџ*.

Примери овог типа представљају нетипичан изговор вокалске групе */ио/* и настали су девокализацијом */и/* испред */о/* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:280–281), в. и & 9.2.

6.5. У говору Батовца ретки су примери у којима је након губљења интервокалног */j/* дошло до сажимања вокалске групе *џа > џ* у корист другог вокала: *мџ баба, мџ маџи, мџ унџка, мџ фамилија*, али и *мџа браџеница, мџа свџкрва; мџја маџи, мџја унџка*. У ресавском говору пак усамљен је пример *мџ сџџира*, а чешћи су примери типа *ма браџа, ма сџџира, мџа маџка, мџа жџена* (Пецо 1968:258). У говору Банатских Хера чује се и *моа / мџа / ма* уп. и *мџу / му џрију* (Ивић 1958:331).

Губљење вокала

7.0. Као и у већини штокавских екавских говора и говор Батовца познаје све типове губљења вокала, како у хијату и сандхију, тако и ван њих. Губљење вокала или слогова је резултат тежње говора ка економичности употребе језичких средстава, али оно никада не нарушава семантику речи (Јовић 1968:48).

7.1. Честа је елизија вокала */а/* и */е/* у хијату:

а) *д џдем, д џде, д џма, д исџрџним, д исџрџкам д осџџавимо, д осџџане, д осџџорим, д увџџијџе, д уџем, д џзне;* али и *да окрџним, да осџџере, да осџџане, да осџџерају;*

б) да *г увѣѣшимо*, да *г удѣри*, *ѣосѣѣши г у сѣби*; али и *кад га оѣ-рѣсали*, да *обрѣше*, да *га ѣбије*, да *угѣди*, да *ѣзме*, да *ѣмру*;

в) *н оној*;

г) *н умѣм*;

д) да *с изгрѣди*, да *с исѣлимо*, да *с исѣлаћѣ*, да *с обукѣем*, да *с одмѣри*, да *с оѣѣру*, *зѣѣвѣрају ѣи с и ѣчи*, *дѣ с улѣзи*, *ѣа с осѣши*, *ѣа с уби*; али и *да се окѣѣ*, *ѣа удѣри*;

ђ) *сѣ ћу ѣ ѣбијем*;

е) *нѣ имѣла*;

ж) *ал ѣѣо*, али и: *али* и *јѣ рѣдим*;

з) *ел ѣдеш*, *јел умѣм*;

и) Ређи су примери када се у хијату губи иницијални вокал друге речи: *да вакуѣшеш*; *у нѣ време*, али и *у овѣ време*.

7.2. У појединим врстама речи и граматичким категоријама факултативно се јавља синкопа, најчешће вокала /и/ и ретко /а/:

а) *кѣлко*, *кѣлку ѣма дѣцу*, *ѣѣлко*, али и *овоѣка*, *оноѣку*;

б) *чѣѣри*, али и *чѣѣѣри* стѣтин ѣљада;

в) *зѣдрѣше*, *вѣѣше*, *ѣѣѣше* (< *ѣѣѣше*), али и *оѣѣѣрише*, *вѣѣѣше* *вѣ*;

г) *дѣћу* < *доћи ћу*, *оѣѣћу*, *оѣѣћеш*, *оѣѣће*, *оѣѣћемо*, *оѣѣћемо*, *оѣѣћеш*;

д) *у Пѣжреѣцу*, али и *Пѣжреѣѣѣ*.

7.3. У сандхију, али и ван њега, срећемо следеће примере у којима су губе поједини вокали:

а) *ал бѣше*, *ал кад бѣло*, *ал дѣбро*, *ал дѣсадно*, *ал на мѣ*, *ал сѣд*, али и *али мени је*, *али на мѣкано*;

б) *дѣ л вѣдиш*, *дѣ л нѣма*, *је л знѣш*, *знѣте л вѣ*;

в) *лѣво ел дѣсно*, *ел трѣста дѣмова ѣма у сѣло*, *јел н умѣм*, али и *сѣѣѣу ели прѣсе*, на Ускрс *ели* на Бѣжић;

г) *нек закѣчу*, *нек ме стрѣљу*; али и *нека тѣ уради*;

д) *нѣје бѣба ѣшла нег дѣда*, *ег је дрѣжо*, *нег пѣшке*; али и *него бѣло*, *него јѣ*, а *сѣд гѣжѣѣи него мѣ*;

ђ) *ниѣ ћу да жѣѣѣм*;

е) *ѣ(ѣ) тѣ*, *ѣв вѣдите*, *ѣв тоѣка*, али и *ѣво ти дѣшла жѣна*, *ѣво га вѣз*;

ж) *не мѣг бѣш да знѣм*, *не мѣг се прѣпнем*, али и *не мѣгу ни да пѣнтим*;

з) *нѣћ д ѣдем*;

и) *чѣѣѣѣ*, али и *чѣѣѣѣѣѣ*;

- ј) *ва̀ко*, али и *ова̀ко*;
 к) *о̀на не мо̀ж, не мо̀ш* се издржи;
 л) *ни́* ме тео пита, *ни́с* пристао.

7.4. Хаплогенију и сродне појаве срећемо у следећим примерима:

- а) *не* да живи, *не* да прими, *не* да раду, али и *неће* да купи;
 б) *ни* се десио, *ни* се он запослио, *ни* се сјело, *ни* се брѣска пр-
 скала, *ни* се то школовало, *ни* ме он зва, *ни* га потрѣвио, *ни* ми дали,
ни не питао, али и *није* било трактор, опште не *није* питао;
 в) *јес* < јесте;
 г) па да *вијж* да л нема; *ка̀м* < кажем;
 д) *лѐ* < леле;
 љ) *ѝдс*, али и *ѝдсе*, *ѝдсле*;
 е) али остаје *кукуруз*.

Покрејни вокали

8.1. У заменичко-придевској промени једино у говору деце преовлађују примери без покретних вокала, а код старијих информатора скоро је подједнак број примера с покретним вокалом и без њега:

а) *за дру̀гога, једно̀га; мо̀јега* деду, код *мо̀јега* имењака, *сво̀јега, њо̀нога* оца; *ово̀га* сад убише *на̀шега* Ђинђића, *ово̀га мо̀јега, с ово̀га ма̀лога, љморнога;*

деца: *с ово̀га;*

б) *из дру̀гог* сѣла; из *мо̀г* сѣла, *мо̀јег* оца, *за њѝговог, њѐног* оца; *не* знам *ово̀г* убише, *оно̀г* убише, *оно̀г* нераста; *ма̀дог, цѐлог* века; *мо̀јем* сину;

деца: *једно̀г мо̀г, једно̀г* далматинца, *једно̀г ма̀лог, с нѐког*, код *мо̀г* шефа, од *њего̀вог; нилског* коња, *бѐлог* мѣдва, *цѐлог*.

8.2. У говору Батовца, за разлику од стања у многим екавским говорима, од смедеревско-вршачких па даље ка југу и југоистоку (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:295), нису тако чести облици личних заменица и повратне заменице без финалног вокала: свѣ преко *мѐн*, дође код *мѐн*, раду код *мѐн*, там код *мѐн* у Дубравицу (д); поклонио *мѐн*, *мѐн* се чини, *ѿво* *мѐн* су већ седамдесет године; *мѐн* остаили, *мѐн* ће да отѣрају, *мѐн* те́рали одма, и *ишѐб* нек закачу, *а* ја обихем *ишѐб*, *а* обихеш ти *мѐн*.

8.3. Покретни вокали се срећу и у неким речцама и прилозима: *дабо̀м; са̀д, ша̀д; са̀де; ма̀л, ѿо ма̀л; ша̀м, ова̀м, до̀л, го̀р;* али и *ова̀мо, го̀ре, до̀ле*.

Десилабизација

9.1. У говору Батовца вокалска група *-ae-* у бројевима од 11 до 19 свела се на *-aj-*: *једанџсте, дванџсте, тирџсти четрнајсто; тирџајс, њџнајс, шџснајс.*

У Доњој Мутници (код Параћина) ова група се не мења: *једанџес* (Ракић-Милојковић 1987:39), али је у Сикирици *дванајс, тирџајс* исто стање као у Батовцу (Ракић-Милојковић 1991:177).

9.2. Вокал /и/ уз неки други самогласник губи своју слоговност: *куџница; њџсте < њџсте; њџци, њџџма, али и њџци.*

У говору Батовца нисмо забележили примере у којима је /и/ испред /о/ прешло у /ј/ (*молјо*), као што је то случај у Српској Црњи, Итебеју и Сенпетеру (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994б:280–281), у говору Радимаца (Томић 1987:352) и у говору Банатске Црне Горе (Веску 1976:132), в. & 6.4.

9.3. У страним речима иницијална група *au-* у говору Батовца обично се не мења: *џгустџ, у џустрију, џџобус.*

Метатаџеза

10.1. Забележено је само неколико примера у којима је дошло до метатаџезе вокала и/или других гласова: *кџста* (старији) и *крџста* (деца); *грџзе* (најстарији) и *грџџе* (млађи) *џрџџџ < џерџџџ* (старији), *џлсваџџ < асвалџџ* (старији). У нашој грађи нису забележени примери типа *вџд, нџд*, што је случај, нпр., у трстеничком говору (Јовић 1968:52), нити *савне < сване*, обично у скоро свим К-Р и П-Т говори-ма (Ивић 2000:252).

Метатаџезу у наведеним примерима бележимо и у Буковцу *лџзе, грџзе, гвџзе, гвојзџено, гвојздџено* (Ивић, Реметић 181:578), у црно-речко-неготинском говору: *лџзе, грџзе / грџџе* (Симић 1980:113), у Левчу: *грџзе, гвџзе*, али и *џреко Кџзе глџвџ, којзџџина* (Симић 1972:216–217), у трстеничком говору: *џрефџџџно* (Јовић 1968:52), у Малом Извору: *грџзе, лџзе* (Ивић 2000:253), у говору Сикирице (код Параћина): *гвџзе, лџзе*, али и *кџзи* (Ракић-Милојковић 1991:180).

Закључак

11.1. Северни поддијалекат К-Р дијалекта, између осталог, одликују нехомогеност, уситњеност, знатне разлике између говора суседних места, несклад између географског положаја и језичких особина (Ивић 1999:325). С обзиром на досад све речено, можемо закључи-

ти да се вокалски систем говора Батовца ипак не разликује знатније од стања у суседним говорима, нити се пак у њему јављају особине источнијих говора, као што су: полуглас уз /рʁ/, дифтоншки изговор средњих вокала и *-o* или *-jo* од финалне групе *-uo*.

11.2. Вокалски систем говора Батовца у светлу односа К–Р и С–В говора изгледа овако:

а) У односу на број идентичних особина у свим (или великој већини) С–В и у свим (или скоро свим) К–Р говорима: ДЛјд. *мене, њебе, себе*, префикс *ѓре-* уместо *ѓри-*, елизије вокала у сандхију *д идем, н удем* (Ивић 1999:332), у Батовцу се ови ликови могу факултативно срести и са *-и* или без елизије.

б) Од особина типичних за К–Р дијалекат, а непознатих свим (или скоро свим) С–В говорима: *дубок, микнем, маѓика* (Ивић 1999:333), у Батовцу имамо *дубок* и *моѓика*, а друга лексема није забележена ни у упитнику ни на касетама.

в) Од К–Р особина које захватају знатан део С–В говора, као што су екавизми код гл. типа *седеѓи, (з)де*, отворен изговор кратких акцентованих вокала /е/ и /о/ и *еве, еѓе*, а не *ево, еѓо* (Ивић 1999:334), у говору Батовца стање је идентично једино у првом случају, док је отвореност вокала нешто израженија само код дече, а речце се јављају са /о/ на крају.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњакловић, Ж. (2003), Прозодијски систем Батовца и његов однос према суседним говорима, *Срѓски језик*, Београд, бр. 8/1–2, год. VIII: 315–328.
- Веску, В. (1976), Victor Vescu, Govor Banatske Crne Gore, *Зборник Маѓице срѓске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XIX/1.
- Вукићевић, М. (1995), *Говори Крагујевачке Леѓенице*, Приштина, 248 стр.
- Ивић, П. (1958), Место банатског херског говора међу српским дијалектима (Прештампано из зборника „*Банатске Хере*“), Нови Сад, 326–353.
- Ивић, П. (1959), Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. IV: 397–400.
- Ивић, П. (1978), Белешке о биограчићком говору, *Срѓски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XXIV: 127–176.
- Ivić, P. Remetić, S. (1981) Bukovac (OLA 83), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih, i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka knj. 9, Sarajevo, 573–578.
- Ивић, П. (1994а), *Срѓскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој. Прва књига. Оѓиѓа разматрања и ѓѓокавско нарече*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 319 стр.

- Ивић, П. — Бошняковић, Ж. — Драгин, Г. (1994б), Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XL: 1–419.
- Ивић, П. (1998), *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*. Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 755 стр.
- Ивић, П. (1999), Српски дијалекти и њихова класификација II, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XLII: 303–354.
- Ивић, П. (2000), Место говора Малог Извора у Црној Реци међу српским дијалектима, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XLIII: 249–261.
- Јовић, Д. (1968), Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XVII: 1–239.
- Пецо, А. — Милановић, Б. (1968), Ресавски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XVII: 241–366 + карта.
- Ресо, А. (1972), Govor đerdapske zone (Fonetsko-morfološke karakteristike), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XV/1: 177–210.
- Ракић-Милојковић, С. (1987), Основне фонетске особине говора Доње Мутнице (код Параћина), *Прилози проучавању језика*, Нови Сад, књ. 23: 29–61.
- Ракић-Милојковић, С. (1991), Фонолошки опис говора Сикирице (код Параћина), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. XXX/2: 171–180.
- Remetić, S. (1981) Kula (OLA 70); Jasenica (OLA 88), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih, i makedonskih govora obuhvaćenih Opšte-slovenskim lingvističkim atlasom*. Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka knj. 9, Sarajevo, str. 521 i 595.
- Реметић, С. (1985), Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XXXI: 1–555.
- Симић, Р. (1972), Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XIX: 1–618 + карта.
- Симић, Р. (1980), Скица за дијалектолошку карту северне Србије, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, Београд — Нови Сад, књ. 31: 93–136.
- Томић, М. (1987), Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, књ. XXXIII: 307–474.
- Шкаљић, А. (1979), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.

Резюме

Жарко Бошнякович

МЕСТО СИСТЕМЫ ГЛАСНЫХ В ГОВОРЕ БАТОВАЦА (У ПОЖАРЕВАЦА) В СЕВЕРНОМ ПОДДИАЛЕКТЕ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГО ДИАЛЕКТА

Автор данной работы приходит к выводу, что система гласных в говоре Батоваца не отличается в значительной степени от ситуации в соседних

говорах, а также в нем не встречаются особенности более восточных К-Р говоров, как, например, редуцированный гласный после /рʷ/, дифтонгическое произношение средних гласных и -о или -jo из финальной группы -ио.

Система гласных в говоре Батоваца в соотношении с К-Р и С-В говорами выглядит следующим образом:

а) по отношению к количеству идентичных особенностей во всех (или в преобладающем количестве) С-В, а также во всех (или почти всех) К-Р говорах: дательный и предложный п. ед. ч. *мене, ѿбе, себе*, приставка *ѿре-* вместо *ѿри-*, элизии гласных в сандхи *д идем, н удем*, в Батоваце перечисленные формы встречаются с -и, а последние две — без элизии;

б) из особенностей, характерных для К-Р диалекта, а не встречающихся во всех (или почти всех) С-В говорах: *дубок, микнем, маѿика* в Батоваце встречается *дубок* и *моѿика*, причем вторая лексема (*микнем*) не обнаружена в данном корпусе;

в) из К-Р особенностей, охватывающих значительную часть С-В говоров, как, например, экавизмы у глаголов типа *седети, (з)де*, открытое произношение кратких ударных гласных /e/ и /o/, а также *еве, еше*, вместо *ево, ешо*, в говоре Батоваца ситуация совпадает только в первом случае, в то время как открытость гласных более выражена лишь у детей, а частицы всегда встречаются с /o/.